

УДК 398.41(477.87)

Михайло Красиков
(Харків)

З НАРОДНОЇ ДЕМОНОЛОГІЇ ЗАКАРПАТЦІВ: НЕЧИСТИЙ (за експедиційними матеріалами)

Народна демонологія українців належить до пріоритетних тем сучасних дослідників народної культури. Ретельно вивчалася вона й етнографами та фольклористами XIX–XX століть. Не виключення – демонологія закарпатців. Її систематично вивчають сьогоднішні науковці, виїжджаючи в експедиції. За матеріалами, зібраними автором у фольклорно-етнографічній експедиції 2017 року по селах Рахівського району Закарпатської області, написана дана розвідка.

Ключові слова: українська народна демонологія, Закарпаття, гуцули, чорт, сучасні записи

Folk demonology of Ukrainians belongs to the priority subjects of present-day researchers of folk culture. It has been studied assiduously also by the ethnographers and folklorists of the 19th – 20th centuries. Transcarpathians' demonology is not an exclusion here. It is studied systematically by the scientists of today at the expeditions. The proposed article is written after the materials, recorded by the author during the folklore-ethnographic expedition of 2017 in the villages of Rakhiv district of Transcarpathian region.

Keywords: Ukrainian folk demonology, Transcarpathia, Hutsuls, devil, current records.

Інтерес як носіїв фольклору, так й етнологів та фольклористів до демонологічної проблематики – цілком природний, адже в контактах людини з оточуючим світом і досі є багато такого, що не піддається науковому і взагалі раціоналістичному тлумаченню. Для науковців ця тема дає можливість виявити чимало елементів міфологічного світогляду, рудименти якого не зникли й у XXI ст., зрозуміти кардинальні засади світовідчуття людини традиційної народної культури.

Народну демонологію українців не вважаємо маловивченою галуззю фольклористики й етнології. У працях П. Чубинського, Б. Грінченка, В. Милорадовича, П. Іванова, В. Гнатюка, І. Франка, П. Єфименка, В. Дашкевича, Д. Щербаківського, Х. Ящуржинського, В. Шухевича, М. Сумцова, А. Онищука та інших народознавців XIX – початку XX ст. знаходимо чимало наративів, які дають достатнє уявлення про так звану нижчу міфологію, що сягає дохристиянських часів. Письменники теж залюбки використовували народні перекази, у яких фігурують демонологічні персонажі: достатньо згадати «Вечера на хуторі близ Диканьки» і «Вий» М. Гоголя, «Конотопську відьму» Г. Квітки-Основ'яненка, «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, «Лісову пісню» Лесі Українки. Упродовж останнього століття фольклористи, етологи, пись-

менники також чимало зробили для вивчення цієї теми.

Закарпатський демонологічний фольклор ретельно збирається та вивчається з XIX ст. і до нашого часу [див. огляд праць: 12, с. 4–6; 6; 27; 30; 35]. Додушлилися до його вивчення й учасники експедицій, здійснених викладачами та студентами історичного факультету Ужгородського національного університету, співробітниками Закарпатського музею народної архітектури та побуту, а також автором запропонованої розвідки в липні 2016 і 2017 років до кількох населених пунктів Рахівського району Закарпатської області [див.: 1; 3; 4; 13; 23; 29; 31–34], а в листопаді 2019 року відбувся успішний захист Василем Королем, також учасником цих експедицій, кандидатської дисертації «Народна демонологія гуцулів Закарпаття» [12], у якій узагальнено дослідження попередників, систематизовано відповідні народні уявлення мешканців регіону, показана історична динаміка цих уявлень і введено в науковий обіг багато нових цікавих фактів, оскільки робота базована здебільшого на польових матеріалах, зокрема і з Рахівщини [див.: 9–11; 12, с. 15–16].

У низці власних розвідок я так чи інакше торкався закарпатської демонології [14–21], однак у даній праці хотів би зосередитися лише на одному образі,

аналізуючи польові матеріали, записані 2017 року.

Нечистий, чорт, дідько, дитько, домовик, дявіл, сатана, чорко, чортик, осинавець, лукавий, пропасник, господарь і ще низка евфемізмів: *той, тот, він – цураха му, той – пропав би, цур би йому* – це далеко не повний перелік поширених на Закарпатті, зокрема на Рахівщині, назв найпопулярнішого фольклорного персонажа українців. «*Пропав би*» – примовляють, коли згадують диявола. «*Дитько*», «*нечистий*» – на ім'є не називають» (СММ). Діти і підлітки іноді взагалі ніяк не називають це міфологічне створіння, а лише прикладають руки до голови і показують різки, як це було під час нашого інтерв'ю з Христиною Климпуш (КХМ). Уникання прямого називання чорта і велика кількість його синонімічних назв пов'язані з відомим повір'ям: «згадаєш чорта – він і з'явиться». Звернімо увагу і на відантропонімічні назви нечистого: *антипко* (КМІ), *андрій* [12, с. 8], *штень, штинько, штефанко* (тобто *Штефан, Степан*), поширені на Рахівщині, *юрчик, федик*, що побутують по сусідству – у с. Яблуниця та м. Надвірній Івано-Франківської області (ТХБ), і на уявлення про певну антропоморфність цієї істоти, а також на впевненість багатьох інформантів у постійному перебуванні нечистого поруч із людиною, проживанні чорта в хаті кожного селянина. Це – *домашній чорт*, недарма його на Рахівщині і загалом у Карпатському регіоні ще називають *хатником* [10, с. 196], *похатником* [10, с. 196; 22], та й назва *домовик* підкреслює його локацію. Що ж до назви *дідько*, то її пов'язують зі словами *дядько* або *дід*, тобто цей образ – еволюція дохристиянського духу оселі, який уважали духом «родоначальника, тобто людини, що бере ту чи іншу участь в справах, в житті своїх нащадків» [22]. На Рахівщині, окрім наведених вище найменувань нечистого, трапляються й такі: *годованець, щезник* (від ідіоматичної примовки «щез би!»), *ирдик, домовий чорт, слуга, слуга нечистий, штінько, штейків* [10, с. 196].

Деякі дослідники пропонують чітко розрізняти номінації чортів у народній культурі, мовляв, *дідько* – це одне, а *дявіл, сатана* – це інше. В. Скуратівський, наприклад, зауважив, що «диявол хоч і є різновидом чортів, але з властивими тільки йому функціями. За розмірами

він значно більший од своїх побратимів, менш рухливий, але значно агресивніший і підступніший» [28, с. 164]. А втім, носії традиції не такі пуристи, і вільно послуговуються демонологічною номінацією, зокрема *дияволом* можуть запросто йменувати домашнього чортика.

Характерно, що «коли пропала якась річ, кажуть: *“украва штинько”*. Перевертають стакан і кладут на поріг – це значить, що ти зловив штинька і будеш тримати, поки не верне» (ТХБ). «*То дявіл ховає, а як його прикладеш – вертає, аби його пустили з-під стакану*» (РАВ). Хоча дану дію здійснюють не тільки на порозі, однак поріг часто фігурує у відповідних наративах: вочевидь, саме там, на межі людського і природного, «свого» і «чужого» світу, можна зловити, за народними уявленнями, дідька.

Цікава й цілком жартівлива, однак у давньому минулому абсолютно серйозна пропозиція нечистому: «*Коли щось пропало, я кажу: “Дитьку-дятьку, віддай мі ключі, дам тобі Тимченку* [прізвище сусідки. – М. К.]!»» (ТВО). Це – відгомін з архаїки: у минулі століття люди у критичних ситуаціях або спересердя, або у прокльонах могли пообіцяти нечистому і тварину, і людину, зокрема, і власну дитину, що спостерігаємо й у казках. «*Чорт візьми!*», «*Щоб його чорт побрав!*», «*Йди під три чорти!*» – несвідомо кажемо ми сьогодні, уживаючи ці вирази як ідіоми і зовсім не уявляючи собі демонологічного персонажа.

На Слобожанщині, у разі зникнення побутової речі, існує свій алгоритм поведінки: треба зав'язати носовичок на ніжці стільця і сказати: «*Чорт-чорт, пограй та віддай!*». Тут прийнято звертатися до бешкетника без евфемізмів, хоча, загалом, у цьому регіоні такі крадіжки вважають витівками не чорта, а домовика, якого сприймають як духа-охоронця оселі [25, с. 277–284], однак тимчасова контамінація образів – звичайна річ у народній культурі.

Митрополит Іларіон писав: «Любить чорт забрати звичайну річ, що ось її бачили, із-під рук і очей; шукаючи її, треба проказувати: “*Чорте-чорте, на твоє, дай мое!*”. Тоді відразу пропала річ знайдеться» [5, с. 143–144]. У даному тексті не зафіксовано акціональної складової ритуалу, а вона є обов'язково, бо нечисто-

му, хоч умовно, а треба-таки щось дати, хоча б дірку від бублика, яку зображують пальцями [див. описи даних обрядодій у моїх працях: 14, с. 72–73; 17], якщо вже вступаєш із ним у договірні відносини.

Водночас люди намагалися уникати контактів з нечистою силою. «*Старі, коли чули про дідька, казали: “Святий Дух при нас!”*» (ОГМ). Або: «*Дух Святий при нас, хрещених!*» (КАІ). Учені ще в ХІХ ст. зафіксували з десятків вербальних формул-оберегів, які обов'язково мовець промовляв (інколи – хтось із його рідних), якщо він раптом «зачортиться» вдома, на кшталт «не при хаті згадуючи...». «*Не можна кликати штинька – може когось забрати. Його ще “пропасником” називають. Буває, насилають його – перевертає усьо в хаті*» (ЮОВ). Українці не дарма забороняли вагітним лягати «чорними словами», тобто похідними від слова «чорт». Загалом «чорні слова» вважали гіршими і більш грішними за матюки.

В Україні загальновідома заборона стукати по столу. Пояснюється вона різними причинами, найчастіше – сакральністю цієї речі. На Рахівщині ж типове пояснення – «*викликаєш усеку нечисть*» (ЮОВ). «*Не можна стукати кулаком об стіл, бо дитько буде стукати в двері. Не гие і споминати його вранці. Він радує, як би його хто похвалив. Най пропадом пропаде із хати, шталова [хліва. – М. К.], землі сеї!*» (ЛВМ).

Дивна річ: з одного боку, вважають, що чорт завжди поруч, а з другого, – його треба не допускати на свою територію. Це протиріччя збиває з пантелику дослідників, однак абсолютно не помічається носіями традиційної культури.

Звичай «*на Святвечір позакривати всі двері, всі брамки*» пов'язують з тим, «*аби нечистий не зайшов на вечерю*» (ВОМ). Однак сенс цієї дії, у даному випадку, – ширший: це роблять для того, аби чорт упродовж року, до наступного Різдва, не мав доступу до хати і хліва [17].

На Рахівщині, як і загалом у Закарпатті та Прикарпатті, дуже поширене уявлення про те, що чорта можна «висидіти», тобто «народити» – незалежно від статі й віку. Для цього треба взяти *перше* яйце від чорної курки. Парадокс у тому, що «*курка чорна відганяє всьо погане*» (КМІ). Вона, як і чорний кіт, і чорний собака, сприймається як магічний охоронець оселі: нечис-

та сила начебто бачить, що її місце зайняте (чорним) і не підступається до такого обійстя. Курку, від якої беруть яйце для висиджування нечистого, іноді приносять у жертву – «*вергнути в бердо [кинути у прірву, урвище. – М. К.] – най пси розтегають*» (ЛВМ). Місце жертвоприношення – не випадкове, адже саме в урвищах, за народними віруваннями, живе диявол.

За Р. Кайндлем, «прислужливого чорта» можна висидіти не з будь-якого *першого* яйця чорної курки, а тільки з того, яке вона першим знесла на Благовіщення [7, с. 113]. Це може здивувати, однак потрібно розуміти логіку людини традиційної культури. Вважається, що на Благовіщення все благословляється, незалежно від етичного вектора! На Харківщині, наприклад, крадії в ХІХ ст. спеціально «заворовували» в цей день, аби мати впродовж року успіх у своїй справі. А от яйця, знесені на Благовіщення, за нашими записами, зробленими в різних регіонах, зазвичай вважають непридатними для того, аби їх висиджувала квочка. Знову парадокс! Однак не для носіїв народної культури з їхнім амбівалентним мисленням: у цьому разі порушується принцип сакральності свята, адже «в цей день і птичка гнізда не в'є», а курка «працювала», отже, яйця – «грішні», і з них нормальні курчата не виведуться. Ба більше, на Рахівщині є таке поняття, як «Благовісна днина» (люди примічають, у який день тижня було Благовіщення – скажімо, у четвер), і в цей день, упродовж року, ніякої роботи не починають: не садять городини і не «підсипають квочку»; його вважають «неродючим днем» [див.: 15, с. 86].

Роздобувши потрібне яйце, людині потрібно сісти за комин і засунути яйце «*під лівоє плече*» (КВС), тобто під пахву. Лівий бік – абсолютно закономірне, з погляду міфології, місце, пов'язане з перебуванням нечистої сили. Усі «ліві справи» (зокрема й «ходити наліво») у народному тлумаченні – від лукавого. Загалом вважають, що нечистий увесь час сидить у людини на лівому плечі, тому й плюють через ліве плече в певних ситуаціях. Цікаве порівняння конфесій з погляду можливості доступу нечистого до служителів культу: «*У православних священників ризи закриті ззаду – аби ззаду від сатани було закрито, бо ззаду сатана може шептати. А у католиків – відкриті*» (РАВ).

Сидіти з яйцем треба дев'ять днів (нічого не їсти й не пити). Варіант: «їсти несолене» (КАІ), оскільки нечистий боїться солі. Потрібно також «сидіти мовчки, стільки, скільки курка» (КАІ). Є у Карпатському регіоні ще заборона стригти нігті [22], що пов'язано із семантикою урізання, зменшення, адже й вагітним забороняється стригти нігті й волосся. Звісно, треба сидіти без хрестика, не хреститися і не молитися.

Цифра дев'ять (яка осмислюється як тричі по три, тобто втричі більша сила магічного числа) неодноразово трапляється в магичній лікувальній практиці гуцулів (і загалом слов'ян), зокрема, при лікуванні зурочення, переляку, пристріту [див.: 23, с. 241–242; 32, с. 248], наприклад: «Коли людину спортили, має потинину, навіглі [навідліг. – М. К.], на ліву сторону, мечуть у воду, у погар [стакан. – М. К.], 9 сірників. Я нагашувала. По 3 рази молитви читають “Отче наш” і “Богородицю”, хрестять погар ножом 3 рази. Ту воду п'ють 3 глотка, мастят ноги, руки, коліна, пальці на ногах, груди навхрест, мастят лице – переходить» (ТОВ). Є число дев'ять і в одному з варіантів повернення речі, що пропала: «Перевертаю 9 погарів на порозі або в серванті – і знаходиться» (ТОВ). В обох озвучених випадках це число є кодовим для контактів з потойбіччям (згадаймо й поминання небіжчика на 9-й день).

Якщо бризнути на людину, котра «вигріває» дідька, свяченою водою, вона не висидить уже те яйце, але тому, хто бризнув, треба втекти з хати, бо її вб'є нечистий (ВОМ). «Один чоловік сидів на печі (треба було 9 день сидіти), аби його опікувати, але не доносив, недогрів: жінка зігнала з печі – може, покропила святов водов...» (ОВМ).

Важлива деталь: ці дев'ять днів треба «не митися, не купатися» (ВОМ), тобто теж стати нечистим у прямому сенсі цього слова. Урешті-решт, «чорт вискочить і питає роботу. Як той, що висиджував, не дасть, чорт його замордує. Один висидів, але розтірявся і не дав роботи, і чорт забив його у великий цебер (де чоловіки купали, там були намочені мички) і втопив» (КВС). Дехто уточнює, що, висиджуючи чорта, «треба, щоб люди не виділи» (КАЮ), а розмову з народженим чортом повинен почати той, хто його «породив»: «Коли починає вилуплювати

чорт, треба до нього говорити – для чого він виростив. Якщо не скаже, той його може замучити. Був випадок, коли людина не знала, як управляти, і чорт її замучив до смерті» (КАЮ).

«Коли він з'явиться, то питає: “Нащо вигрів?” Треба одразу сказати – нащо. Людина може зо страху сказати щось таке, що його замучає» (КАІ). «Щось одне они могли робити. Якщо людина хотіла бути майвеликим охотником – нечистий помагав у лісі, музикою хотів бути другий – нечистий йому допомагав. То мелкі служки були» (КГЮ). Головним чином «вигрівали» чорта «для газдівства», однак зрідка жінки могли «породити» його «для любощів» або для допомоги в амурних справах.

Про умови договору між людиною і чортом є такі уявлення: «Як народиться [чорт з яйця. – М. К.], хазяїн йому каже, що принести – гроші чи що. Ця людина живе 100 років. Нечистий після смерті хазяїна покидає хату» (БІФ). Стосовно останнього твердження переважає думка, що чорт у хаті залишається і шкодить новим мешканцям. Наведемо характерну розповідь: «Був у чоловіка чорт. Приходить до цього чоловіка сусід:

– Займи мені 7 тисяч.

– Я спитаюся в господаря. Якщо він скаже, я займу.

Чорт каже:

– Займи, але якщо ввремя не принесе, я з тобов зроблю...

Той не приніс, і чорт завісив діда на колючій проволочі.

Продали хату людям – і чорт завісив у пивниці [погребі. – М. К.] двох дітей. І стоїть ця хата розвальона коло Струківської церкви годи-годиленні, не живе ніхто» (КІІ).

У наведеному вище тексті цікава номінація «господар» щодо чорта з вуст того, хто начебто є його господарем, хто начебто ним «командує». Хто кому служить, хто ким розпоряджається, зрозуміло не тільки з трагічного фіналу цієї бувальщини, а й з того, що людина, яка продала душу нечистому, вже не здатна на самостійні рішення і вчинки, а робить лише те, що їй каже інфернальний «слуга», підказує ж він, як ми бачили, часто зовсім не на користь «господарю».

Щодо терміну служби чорта, на Рахівщині є також таке уявлення: «Він служить

50 років, далі як пропадає та дуже вонить» [10, с. 202]. А про подальшу його долю трапляється таке міркування: «Обов'язково передати комусь другому, бо як не встигне передати чорта, то після смерті він лишається в тому будинку, і ніхто не зможе там жити: буде стукати, гупати» [10, с. 202.].

У наративах, записаних нами, як і нашими попередниками, в інших регіонах Гуцульщини (наприклад, у Верховинському р-ні Івано-Франківської обл.), як яйце, з якого можна висидіти чорта, часто фігурує «зносок» – маленьке яечко, утричі менше, ніж звичайне, без жовтка, яке останнім зрідка несе курка. На Рахівщині ж, під час експедиції, ми не зафіксували цього повір'я, хоча ставлення до такого яечка обережне: «зносок пацети [поросяті. – М. К.] вб'ют в їду, люди не їдять» (ПАІ). «Коли в господарстві курка починає нести такі яйці, це є ознакою якогось нещастя. <...> Курка, котра починає нести зноски, переважно хвора, вона ризикує залишитися без голови, бо кому потрібна хвора курка, котра накликає нещастя...», – вважають на Трускавеччині [8].

У класичних збірниках фольклору, записаного у Східній і Центральній Україні, повір'я про висиджування чорта з яйця не фіксуються, ми їх записували на Харківщині лише від переселенців із західних регіонів. Утім, і в інших місцевостях країни записувалися поширені й нині перекази про людей, які мали «того», на кшталт таких наративів з Рахівщини: «Один чоловік мав осинавця, давав йому молока. Як ішов по дорозі сам, говорив з кимось – казали, що з осинавцем» (ЗМВ). «Лишели мене саму вдома з Ільком, братом, а ті пішли за ґруник [тут: невеликий пагорб, не покритий лісом. – М. К.] сіно гребсти, потім раз – Ілько коло мене був та й пропав! Мама прийшла, шукали – нема! А там, над селом, жила бабка стара, та й мала лукавого. Та й пішла мама до нев з сестров, що та бабка скаже – де дитина, чи жива? Прийшли, кажуть: “Чи не можете ви допомогти?” Бабка каже: “Зараз скажу, де ваша дитина є, ви сидіт у хаті, я піду на двір, вернуся та й скажу”. Баба пішла в сіни, і там була піч, що дим виходив у сіни, стелі не було, баба пішла під цівку [отвір у стіні хати для виходу диму. – М. К.], а тета пішла подивитися у дірку в замку на дверях. Дивиться: що там робить баба? А баба стоїть під цівков та й кричить:

– Ей, дес є? Ану покажисє! Дес є? Ану покажисє! Доки мож спати? Дес є?

Лукавий каже:

– Шо хочеш?

– Та тут прийшла жінка, шо пропала дитина, та треба сказати, де дитина є. Ти не знаєш, де дитина?

– Дитина в мене.

(А тета слухає.)

– Та ти віддай!

– Ні, то вже дитина моя!

Баба йому каже:

– Знаєш шо, я тобі кажу чесно: віддай, бо ця жінка така побожна, так сі Богу молит... Знаєш, коли вона впаде з тими дітьми Богу ся молити на коліна, та то як служба Божа! Побачиш, що буде з тобов! Віддавай дитину!

І лукавий злякався:

– Та ладно, добре, кажи, шо чоловік принесе дитину завтра в хату. Та віддаю, віддаю, тихо, не кричи!

Але видко, шо молитви ся бояв.

Баба виходит:

– Иди, Оленко, не реви! Жива твоя дитина. Завтра чоловік принесе в хату.

А сусід на другий день був на ярмарку, зайшов у магазин:

– Ви ясіненський?

– Угу.

– Відвезіть дитину такій-то. Зловили на полонині.

Тиждень не було Ілька». (ПМВ).

Нечистий як оракул – доволі поширений сюжет на Рахівщині, чого не скажеш про інші регіони. Наприклад, така розповідь: «Чоловік робив у Бутені, хотіли купити коней. Приїхав додому, поклав гроші на тумбочку. Теля сунуло морду в вікно і з'їло гроші. Чоловік до тумбочки – нема. До жінки:

– Ти профукала?

– Ні.

Розпсіхувався:

– Піду до ворожки. Як ворожка скаже, що ти взела, я тебе вб'ю.

Пішов, а дружина посилає малоґо:

– Піди подивисє, куди неньо пішов.

Хлопець побіг, тихенько зайшов за батьком в сіни, сховався за бочков і слуха. Батько в хаті питає:

– Скажіт, хто взєв гроші?

Баба вийшла в сіни і питає дїтька:

– Де гроші?

– Теля з'їло.

Баба вертається до хати і каже:

– Жінка взяла твої гроші.

Чоловік пішов, дорогою його наздогнав хлопець і сказав, що чув від нечистого. Чоловік прийшов додому, розпорів теля, а там всі гроші» (ПКВ).

Загальновідомо, що домовик віщує майбутнє (хороше й погане), мовчки навалюючись на того чи іншого мешканця хати вночі перед зміною в житті цієї людини, однак таких повір'їв ми в експедиції не записали, хоча були тексти, у яких ішлося про те, що на людину щось навалювалося вночі (вважали, що то нечиста сила, «непевне прилігає»), однак це нічого не віщувало. Наприклад: «Є таке, що прилігає. Старий дім був. Нас три було жінщини. Легла спати, а мене так стисне, що я не годна ні руков, ні ногов... Кажуть, то нечиста сила привалює» (ШАД).

Поширеними в Закарпатті, як і загальною в Україні, є уявлення про те, що є люди, які хочуть позбутися чорта, і якщо тобі на ринку кажуть: «Бери з усім!» – обов'язково треба відмовитися. «Буває, що приносять подарок; “На тобі ізо всім...”» (ТВО); «Кажуть, хто хоче позбутися, каже: “Бери з усім!”. Відповіді треба: “Держи собі – будь з ним і далі!”» (ВОМ). «Продають, бо мучит ту людину. І від него не можна відчепитися. І продають так, аби хто не знав, що ти його продаєш. Є таке, що кажуть на базарі:

– Ну, я тобі продаю зо всім!

– Мені зо всім не треба, мені лиш те, що я беру!» (СММ). Варіант відповіді: «Я беру лише те, що треба мені, а те хай вам лишєє!» (ПАІ).

«Неньо розказував: купив чоботи, а в них були носки. І каже продавець: “На, бери зо всім!” І купив, приніс додому. І зачєло на поді гриміти. Видите, що купив! Комедію робив!» (ОВМ).

«Продавали “з усім” музичні інструменти – скрипку, баян, цимбали. Могли купити [знаючи сенс вислову “бери з усім” і сприймаючи його як пароль. – М. К.] і сприймаючи його як пароль. – М. К.] люди, які не мали ніяких здібностей, але хотіли грати, і грали через них» (ВОМ). Про деяких визначних музикантів у Карпатському регіоні розповідають, що їх талант – від нечистого [див.: 11, с. 203–204] (згадаймо, що такі уявлення – це давня загальноєвропейська традиція, і Н. Паганіні був не єдиний, кого підозрювали в тому, що він продав душу дияволу, аби стати таким музикою). Подібні легенди

фіксував Б. Грінченко в Наддніпрянській Україні. У смт Космачі Косівського району на Івано-Франківщині ми від декількох людей, зокрема й музик, записували перекази про те, що славетний віртуоз Василь Могур (Грималюк) «мав того», дехто з його колег навіть свідчив, що на власні очі бачив, як Могур міг закинути скрипку собі на спину або повісити на стінку – і скрипка сама по собі грала. Про різні надприродні явища, пов'язані з «українським Паганіні» (як його називали ще за життя), писали й журналісти, спираючись на спогади людей, які знали визначного скрипаля, розповідали й колеги Могура, зокрема Остап Костюк, керівник капели «Бай» [26].

Суто карпатськими є розповіді про відкриту торгівлю *дїтьками*, причому іноді називають конкретні «торгові точки», де можна купити нечистого, наприклад, у Рахові на базарі. У даному випадку і продавець, і покупець прекрасно знають, що це за товар. «На базарі можна купити його в банці трілітровій, і кажуть до чого – до коров, до маржини...» (СММ).

Загальноукраїнським є повір'я, яке фіксується і на Закарпатті: якщо сидиш нога на ногу і «ногою колишеш – дїтька колишеш» (БКВ); «гойдаєш ногою – дьявола колишеш, пропав би!» (КОД); «не перекладай ноги (не клади нога на ногу) і не гойдай, бо все пуйде наоборот тобі: біса гойдаєш» [20, с. 396]. За іншою версією, «сидіти і гойдати ногами – хтось умре» (КХМ) з близьких, що пов'язано, вірогідно, і з «прикликанням диявола» погойдатися, і уявленням, що людина, перехрещуючи ноги, щось перекреслює у своєму житті чи «закреслює» чийсь життя (і, знову ж таки, за принципом амбівалентності, чоловік, який підозрював, що його хочуть причарувати через їжу чи напій, мав сісти, схрестивши ноги, щоб чари не подіяли).

Також «не можна колисати пусту коліску – там злий дух колишеться сам, як нема дитини» (РАВ). Утім, поширеними на Рахівщині, як і в інших місцевостях України (зокрема на Верховинщині), є і такі уявлення: «гойдати пусту коліску не можна – приколишеш другу дитину скоро» (ВМВ), тобто незабаром народиться ще одна дитина, чому батьки могли бути зовсім не раді; «порожню коліску не можна гойдати, аби не мерли діти, або

ляльку метати у колиску» (ТВО); «пусту колиску гойдати – у дитини голова буде боліти» (ШАМ); «як пусту колиску колишеш – дитина не буде спати» (ПАІ); «як пусту колиску колишеш – умре та, що останньою була, або та, що буде» (РАВ); іноді передбачаються два варіанти: «гойдати пусту колиску – дитина може ослабнути, або там Сатан сів і хоче, аби поколисався» (ЛВМ). Гадаємо, що всі негаразди, які можуть бути з дитиною внаслідок гойдання пустої колиски, пов'язувалися раніше саме з тим, що в люльці побував нечистий.

Фактично в усіх регіонах України бабусі кажуть дітям: «Не струшуй воду з пальців: чортів розплочуєш!» Пов'язане це «табу» з давніми слов'янськими міфологічними переказами про те, що коли чорт був єдиним помічником у Бога, то страшенно нудився і «забажав мати товариство. Бог порадив йому змочити палець у воді і стріпнути позад себе, наслідком чого дістане товариша. Чорт умочив, одначе, цілу руку і як почав нею тріпати, то набралось стільки чортів, що з них повстало дванадцять хорів. За спонукою чорта вони збунтувалися проти Бога, а Бог за кару скинув їх з неба» [2, с. 91]. Домашні духи (домовики) саме й «постали з тих крапель, що то чорт, замочивши палець [точніше, руку. – М. К.] у воду, стріпнув позад себе» [2, с. 103]. Було й таке уявлення: «Коли чорт мие руки й трусне ними позад себе, то з кожної краплини постає чортеня» [5, с. 144]. На Рахівщині наші інформанти казали про заборону струшувати воду з рук, однак не пов'язували її з появою нечисті і не осмислювали своєї поведінки як уподібнення чортові. Тим не менше, такий зв'язок, вочевидь, існував, бо за порушення цього правила людину спіткає кара, про що добре знають носії традиції: «Занігтиці робляться, коли стряхуєш воду з рук» (ВВ); «як стряхувать воду з пальців – будуть руки боліти» (ТОВ).

Записано нами було в цій експедиції (як і в попередніх) кілька розповідей людей, які запевняли, що на власні очі бачили нечистого. «Одна бабка мала у скрині нечисте, дьвола, у кладовці. Я у неї був перший кум. Прийшов взимку.

– Ходім у комору...

– А як...

– Перехрестіться та й ідіть!

Дивлюсь: у гілетці (посуд від молока) у скрині від муки – нечистий. Диявол у тій посудині був як вовчок або кіт.

Кажу:

– Дух Святий при мені!

І пішов гет» (МСС).

«Я виділа дитька – приходила до однієї жінки, він їй помагав. Звали її Марійка Телейчукова. А у мене корова молока збавила. Приходжу, а вона каже:

– У мене всьо є, Василенко, є і потяче молоко.

– Та ж ти маєш дьявола?

– Маю. Хочеш видіти?

– Хочу.

А я різала телєта, свині – не боялася.

– Ходи зо мною.

– Та де він?

– У старій хаті.

А я йду – думаю: буду видіти – який він. А у старій хаті є така цівка (де комин). Дитько – такий високий, як двері, великий, чорний, язик великий, червоний, обличчя – як у чоловіка, вус і бороди не виділа, ріжків не було. Одяг якийсь був – лейбик [суконний чи в'язаний з вовни верхній одяг без рукавів або короткий одяг з рукавами. – М. К.] чи сорочка, кабат [піджак. – М. К.] чи светер. Глинула на него, а він мені язиком: “Путь-путь-путь!” – дражнив мене, глумився, бо знав, що я його не люблю. Сказати? Аби німа була: не говорила, не гие було ні йойкнути. Якби заговорила з ним, – занімила б!

Ворожка казала: “Принеси соли і муки”. І манна вернулася. А я їй заплатила за того» (ЛВМ). Ці описи нечистого і місць його перебування в головних рисах збігаються з тими, які відомі з опублікованих джерел.

Сатана осмислюється в українській традиції як окремий персонаж, хоча є різновидом чорта. Він, як зазначає В. Скуратівський, «постійно крутиться біля людей» [28, с. 165] і може навіть жити в хаті з людиною в образі домашньої тварини. Ось характерний наратив: «У нас є така місцевість – Колесо, або Сугар, постаросвітські. Там збираються малфи [мавки. – М. К.] на Івана Купала. Називають “Колесо”, бо як не вийдеш до схід сонця – не вийдеш: біжиш униз – опиняєшся вгорі! Приходиш на те саме місце, де збіг. Дідо ходив, майструючи, – хати будував. Був випивши та й пішов у

грунь, а там, під грунню, стоїть хатчина. Ідет і дивиться – в хаті світиться. Пізно, ніч. Каже, я сі не полінував, спустився у долину та й, думаю, подивлюся: може, там люди якісь живуть. Прийшов під вікно і дивлюся: а коти танцюють, файні, величні, за лаби сі ймели, лампичка світить, тут і мій кіт, з коронов на голові. Чи я такий п'єний був? Я похрестив се, помолвив се, пішов гет. Прийшов домою і не казав нікому, що бачив свого кота з коронов. Пройшло тижнів зо два. На грубі, на припічку, лежав його кіт. Дід ліг і нічого не говорить до кота. Зайшов сусід, і дід каже: «Якби ти знав, шо наш кітка корону має! Наш кіт на Сугарі був, за лаби половилися...» А кіт з печі скочив – і за горло! За горло ймив, чуть не загриз, великий кіт був. Якби не було нікого – загриз би. Ледь хлопці оборонили. Озмели кота і ймили, сунули в розкіл на букові, махтою (як солярка) облили і запалили. Кіт загасивсе, вирвавсе і більш не приходив. Сатана був у котовому обличчі» (ПМВ). Загалом вважають, що нечистий часто «перемітує на кота [див.: 10, с. 199–200; 13, с. 74–75], на хлопчика» (КАІ).

Нечистий може перебувати і в образі коня господаря. «У Кості Сабодюка був чорний кінь, і казали, що то нечистий – ніхто не міг підійти, дід тільки управляв своїм конем. Одного разу дід пригнав коней з поля, мокрий від дощу, поліз висушитися. Нечистий прийшов:

– Дай мені молока напиту.

– Най сі зігрію, куди піду доїти мокрий!

(Нечистому кладуть 5 копійок під стакан – тоді він п'є.)

А нечистий хату запалив:

– На тепер – грійся!

І згоріла хата. Дід вискочив і доживав у дітей. Ця земля тепер називається Сабодівка» (ПКВ).

Етнографи ХІХ ст. і письменники (зокрема М. Гоголь й О. Стороженко) не тільки оповідали перекази про перевтілення чорта в коня, а й зафіксували етіологічну легенду: «лошадь – раз навсегда превратившийся черт» [24, с. 418].

Щодо претензій нечистого до свого господаря в наведеному вище тексті, то вони були цілком слушні: людина, яка висиділа чорта, зобов'язана його годувати (ВОМ). І часто дають йому, як котові,

молоко. Розповідають, в одного чоловіка нечистий «у шталові жив з худобов. Йому наливали каструльку – випивав. Небажано йому пакость робити – соли вергнути. Один посолів – і той людей порозганяв з хати, корову на під загнав. Приходить – корова риче, її нема, а вона наверху» (ВОМ). «Було, що чорт замучував корови в яслі» (КВС), однак зазвичай це пов'язують саме з тим, що хтось випадково чи навмисно посолів їжу дитькові.

Кажуть, що дитько, як тільки вилупиться, одразу заявляє про свої права: «Ти мене сотворив – ти мене опікуй, їсти давай!» (ОВМ). Недарма в Карпатах поширена його назва *годованець* [2, с. 103; 22]. І назва *хованець* говорить про те, що його ховають від людей (зазвичай на горищі чи в підвалі, у старій споруді на подвір'ї тощо) і доглядають за ним. До речі, це назвисько стало спочатку людським прізвиськом, а пізніше й прізвищем: одна з учасниць експедиції 2017 року, студентка, яка займалася (випадково?) вивченням народної демонології, успадкувала його від батьків [див.: 33].

Вважали не зайвими такі перестороги: «Коли купували стару хату [на вивіз чи для того, аби її розібрати й поставити на цьому місці нову. – М. К.], підвалини не брали, лишали на місці, бо там, може, стоїт, що нам не треба. Боялися, що там осинавець. Спідний зав'єзок спалювали гет» (ЗМВ).

У всій Україні забороняється брати для будівництва хати і навіть на дрова дерево, у яке вдарила блискавка. Зазвичай це пояснюється тим, що в таку хату вона також може вдарити. Але чому – інформанти, як правило, не пояснюють. У с. Лазещина ми записали таке тлумачення: «Гроловицю не бери на хату і на древа. То сатана у тим дереві сидит – дражнився з громом. Розказували: грім ударив у ялицю – кров така текла долів; здерли кору – смола червоного кольору» (РАВ). Однак, щоб позбутися дитька, зрідка використовують саме гроловицю.

Нечистого в західноукраїнській традиції часто уявляють як маленького хлопчика в червоному капелюшку: «казали, що він у червоній шапочці. Видити нечистого може первак або мізинець [тобто той, хто народився першим, найстарший, і той, хто народився останнім, наймолодший у своїх батьків. – М. К.]» (СММ).

«Позбутися його можна, як паску печуть на Великдень. Назбирати треба трісок з громовиці і принести додому. Коли паску кладут у піч, червону шапку скинути з нього, і там, де печеться паска, спалити її» (ВОМ).

Якщо взяти для будівництва дерево, «в яке вже бив грім, у хату знов може вдарити, бо дявіл у тій смереці. Було – построїли з такого дерева. Чоловік заслаб – умер, дружина вмерла. Пішли гет, хату зачєли продавати. Другі покупці почали слабувати і продали. І ще одні... Нечисте місце! Прийшли другі люди розбирати хату. Почєв один підважувати мостину – ухопило із рук сокиру. Той витріщив очі... Прийшов до того [продавця. – М. К.]: “Вертай мені гроші!”» (МСС).

Прескрипція, що «громовицю не беруть і на дрова – на скрипку лише: скрипка сильно голосна з того дерева» (ПЮО), вочевидь, окрім суто фізичних причин для використання цього матеріалу, має й демонологічну складову. Використовували громовицю і в магичній практиці, коли вважали, що відьма відбрала жирність молока в корови: потрібна «трісочка, аби мала сучок, але він би випав. Крізь неї продоювали молоко. Брали, робили – поверталася манна» (ПЮО).

Слово Сатана іноді вживають у жіночому роді: «Жінка затужила за чоловіком, він приходив, і вона захворіла. Це присохнула Сатана. Водили її до священника...» (ШАМ). Про сексуальні контакти з нечистою силою є такі свідощтва: «”Сім’є холодне, як лід”, – казали жінки, яких изнасілувала якась невидима сила на дорозі» (КГЮ). Сатана, за переказами, зазвичай імітує і зовнішність, і голос небіжчика: «Присохнувся, пропав би, дявіл, – як кличе голосом покійного. Якщо 3 рази кличе – значить, живе, а як раз чи два – непевне. Як озвалася – може стати німа, може спаралізувати» (СММ).

Поширені в Закарпатті й розповіді про прокляті скарби, відомі за записами і в інших регіонах. Тут розповідають про те, що ці скарби стереже нечиста сила, і начебто вони оновлюються «через кожні 9 годів або 100», і тоді над ними можна бачити «голубе полум’я» (КВС). Якщо людині навіть вдавалося витягти ці гроші, їй було недобре, «тільки біда: гриміло дома щось, перевертало...» [23, с. 245–246]. «Чортів

на скарбах» називають тут «пропасниками», вони можуть «перемітуватися» в кішку, вовка, у кого завгодно (КАЮ).

До загальноукраїнських тлумачень сновидінь треба віднести таке: якщо «сниться батюшка – то дявіл» (ТМД). Це типовий для народного сонника принцип перевертання на протилежне.

Традиційно на Рахівщині вважається, що на ганебні вчинки людей штовхає нечистий. Під час весілля, «як молода заходить до молодого у хату, загляда у піч і каже:

Чи є у печі яма?

Чи сі вийде неньо та й мама?

(аби вмерли батьки молодого, – вороже, – аби вона лишела се в хаті, хоче, аби вмерла старіне, то дявіл (тьфітьфі на тебе, аби пропав!) сухтує, аби собі мав. Дявіл слухає тих, що йдуть за ним)» (ЛВМ).

У чорта людина може просити чого завгодно, але є повір’я: «Краси у чорта не проси...» – бо чорт страшний (КВС).

Як і в усій Україні, закарпатці часто зіставляють у фольклорних текстах чорта із жінкою. У наступній жартівливій співаночці, гадаємо, ідеться про зовнішність старої баби:

«Ой кувала зозулечка та й сіла на явір.

Нема в світі майстрашиного, як баба та дявіл!» (КВС).

Хоча, можливо, тут, як і в багатьох творах українського фольклору, акцент робиться не на зовнішності, а на «диявільському характерові», зокрема, на «диявільській упертості», «диявільській злості», «диявільській хитрості» деяких жінок, яких часто у прямому чи переносному значенні називають *відьмами*. Утім, рецепції даного образу мешканцями Рахівщини ми присвятимо окрему розвідку.

Підсумовуючи, треба зазначити, що зафіксовані нами 2017 року в Рахівському районі Закарпатської області повір’я і перекази про нечистого демонструють усталеність даного шару народної демонології, оскільки вони в цілому збігаються з текстами, записаними на Гуцульщині сто і більше років тому. Цей фольклор перебуває в актуальній свідомості інформантів, є «керівництвом до дії», а не спогадами про давнє минуле. Для нього характерна певна варіативність, локальна специфіка, а в бувальщинах інформанти ділять-

ся унікальним екзистенційним досвідом, який потребує довіри та емпатії. Носіями даної традиції є і люди без освіти, і люди з вищою освітою, і ті, кому 80–90 років, і школярі. Деякі уявлення (наприклад, про висиджування нечистого зі зноски) належать до загальновідомих у Карпатському регіоні, інші (наприклад, про заборону

струшувати воду з пальців, гойдати ногою, гойдати пусту коліску тощо), як і значний спектр назв чорта, відомі і в інших регіонах України, трапляючись у різних варіантах у народній культурі всіх слов'ян і деяких сусідніх народів. Доказом того, що дана традиція є живою, є і «свідчення» людей про зустрічі з нечистою силою.

Список респондентів

БІФ – Біличук Іван Федорович, 1939 р. н., освіта 10 кл., місцевий. Записав М. Красиков 12.07.2017 в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

БКВ – Баккай Катерина Василівна, 1953 р. н., освіта середня спеціальна, місцева. Записав М. Красиков 09.07.2017 р. в смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ВВ – Вікторія Василівна (прізвище не назвала), 1988 р. н., освіта 11 кл., місцева. Записав М. Красиков 15.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ВКД – Васильчук Катерина Дмитрівна, 1956 р. н., освіта середня спеціальна, народилася і жила в с. Броники Шепетівського р-ну Хмельницької обл., з 1979 р. живе в с. Лазещина. Записав М. Красиков 20.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ВМ – Василь Миколайович (прізвище не назвав), 1960 р. н., освіта 10 кл., місцевий. Записав М. Красиков 22.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ВМВ – Васильчук Марія Василівна, 1943 р. н., освіта 10 кл., місцева. Записав М. Красиков 17.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ВОВ – Вершак Олена Василівна, 1942 р. н., освіта 6 кл., місцева. Записав М. Красиков 07.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ВОМ – Вербицька Одарка Михайлівна, 1962 р. н., освіта 10 кл., місцева. Записав М. Красиков 16.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ЗМВ – Зелінський Михайло Васильович, 1944 р. н., освіта 7 кл., місцевий. Записав М. Красиков 06.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

КАІ – Ключуряк Анна Іванівна, 1942 р. н., місцева. Записав М. Красиков 13.07.2017 р. в смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.

КАЮ – Климпуш Анна Юріївна, 1938 р. н., освіта 7 кл., місцева. Записав М. Красиков 05.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

КВС – Климпуш Василина Стефанівна, 1944 р. н., освіта 7 кл., місцева. Записав М. Красиков 04.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

КГЮ – Коростильова Галина Юріївна, 1955 р. н., освіта середня спеціальна, місцева. Записав М. Красиков 08.07.2017 р. в смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.

КІІ – Капчук Іван Іванович, 1959 р. н., освіта 11 кл., місцевий. Записав М. Красиков 09.07.2017 р. в смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.

КМІ – Которожук Марія Іванівна, 1944 р. н., освіта середня спеціальна, місцева. Записав М. Красиков 12.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

КОД – Конанчук Олена Дмитрівна, 1934 р. н., освіта 2 кл., місцева. Записав М. Красиков 18.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

КХМ – Климпуш Христина Михайлівна, 2001 р. н., освіта 11 кл., місцева. Записав М. Красиков 22.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ЛВМ – Лорізяк Василина Михайлівна, 1932 р. н., без освіти, місцева. Записав М. Красиков 14.07.2017 р. в смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.

МСС – Молдавчук Степан Степанович, 1924 р. н., народився в м. Тячеві Закарпатської обл., жив у смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл., з 1958 р. живе в с. Лазещина, освіта вища. Записав М. Красиков 15.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ОВМ – Ославська Василина Михайлівна, 1936 р. н., освіта 4 кл., місцева. Записав М. Красиков 17.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ОГМ – Опаранюк Галина Михайлівна, 1966 р. н., освіта середня спеціальна, місцева. Записав М. М. Красиков 10.07.2017 р. в смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ПАІ – Петрюк Анна Іванівна, 1937 р. н., освіта 8 кл., місцева. Записав М. Красиков 18.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ПДІ – Підлатюк Дося Іванівна, 1976 р. н., освіта 10 кл., місцева. Записав М. Красиков 17.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ПКВ – Правдюков Костянтин Вікторович, 1977 р. н., освіта 9 кл., місцевий. Записав М. Красиков 07.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ПМВ – Правдюкова Марія Василівна, 1940 р. н., освіта 4 кл., місцева. Записав М. Красиков 07.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ПЮІ – Павлючок Юрій Іванович, 1954 р. н., освіта 9 кл., місцевий. Записав М. Красиков 17.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

РАВ – Романюк Антон Васильович, 1936 р. н., освіта 8 кл., місцевий. Записав М. Красиков 19.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

СММ – Семенюк Марія Мирославівна, 1948 р. н., освіта 10 кл., місцева. Записав М. Красиков 15.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ТВО – Теміцька Василина Олексіївна, 1934 р. н., освіта 4 кл., народилася і жила у смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл., з 1985 р. живе в с. Лазещина. Записав М. Красиков 20.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ТМА – Ткачук Марія Андріївна, 1964 р. н., освіта вища, місцева. Записав М. Красиков 05.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ТМД – Тимчук Марія Дмитрівна, 1943 р. н., освіта 10 кл., місцева. Записав М. Красиков 15.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ТОВ – Теміцька Олена Василівна, 1955 р. н., освіта середня спеціальна, місцева. Записав М. Красиков 15.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ТХБ – Турецька Христина Богданівна, 1992 р. н., освіта незакінчена вища, місцева. Записав М. Красиков 10.07.2017 р. в смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ШАД – Штефуряк Анна Дмитрівна, 1929 р. н., освіта 4 кл., місцева. Записав М. Красиков 06.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ШОІ – Шеп'юк Олена Іванівна, 1954 р. н., освіта середня спеціальна, місцева. Записав М. Красиков 07.07.17 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ШАМ – Шведюк Анна Миколаївна, 1947 р. н., освіта середня спеціальна, місцева. Записав М. Красиков 22.07.2017 р. в с. Лазещина Рахівського р-ну Закарпатської обл.

ЮОВ – Юролюк Олена Василівна, 1954 р. н., освіта середня спеціальна, місцева. Записав М. Красиков 11.07.2017 р. в смт Ясіня Рахівського р-ну Закарпатської обл.

Джерела та література

1. Гапак О. «Нижча» міфологія жителів Хмелева : [Інтерв'ю з М. Ватремою та Анною Федорівною, проведене І. Костаком та О. Гапак]. *Етніка Карпат : наук. щорічник* : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд.: В. В. Коцан, П. Ю. Леню. Ужгород, 2017. Вип. 2. С. 78–81.

2. Гнатюк В. Нарис української міфології / підготовка та опрацювання тексту, вступ. ст. і прим. Р. Кирчіва. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2000. 264 с.

3. Гоян М.-Н. Народна демонологія с. Водиця : [Інтерв'ю з Василюною, 1946 р. н., проведене С. Старостою та М.-Н. Гоян]. *Етніка Карпат : наук. щорічник* : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд.: В. В. Коцан, П. Ю. Леню. Ужгород, 2017. Вип. 2. С. 95–97.

4. Драгуска Е. Вірування с. Верхнє Водяне : [Інтерв'ю з М. Д. Пукманом, 1935 р. н., проведене А. Улітіною та Е. Драгускою]. *Етніка Карпат : наук. щорічник* : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд.: В. В. Коцан, П. Ю. Леню. Ужгород, 2017. Вип. 2. С. 82–84.

5. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія. Київ : Обереги, 1991. 424 с.

6. Казки зелених гір : [Казки Михайла Галиці] / запис, упоряд. та ред. П. В. Лінтура, І. М. Чендея. Ужгород : Карпати, 1965. 232 с.

7. Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці : Молодий буковинець, 2000. 208 с.

8. Ключак В. Курка знесла зносок? URL : <https://protruskavets.org.ua/kurka-znesla-znosok/>.

9. Король В. Вовкун в демонологічних віруваннях гуцулів Закарпаття. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури і побуту* / упоряд. В. В. Коцан, М. І. Мегела. Ужгород, 2019. Вип. 6. С. 353–357.

10. Король В. Домашні духи в народній демонології гуцулів Рахівщини (за польовими матеріалами). *Традиційна культура в умовах глобалізації: збереження автентичності та розви-*

ток креативних індустрій : матеріали наук.-практ. конф. 22–23 червня 2018 р. Харків, 2018. С. 196–205.

11. Король В. Люди з демонічними ознаками та здібностями, «професіонали» у традиційних віруваннях гуцулів Закарпаття (за польовими матеріалами). *Музей просто неба в соціокультурному просторі : матеріали Міжнар. наук. конф., присвяченої 50-річчю заснування Національного музею народної архітектури та побуту України*. Київ, 2019. С. 199–206.

12. Король В. Народна демонологія гуцулів Закарпаття : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2019. 20 с.

13. Костак І. Народна магія с. Луг : [Інтерв'ю з М. М. Куриляк, 1945 р. н., та О. В. Бернар, 1943 р. н., проведене І. Костаком та М. Красиковим]. *Етніка Карпат : наук. щорічник* : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд.: В. В. Коцан, П. Ю. Леньо. Ужгород, 2017. Вип. 2. С. 73–77.

14. Красиков М. М. Магія повсякдення (за матеріалами експедиційних досліджень). *Харьковский историко-археологический сборник*. Харьков, 2018. Вып. 23. С. 72–83. URL : http://knigoizdat.org.ua/NIAS/hias_23.pdf

15. Красиков М. М. Магія Свята у традиційній народній культурі закарпатців (за матеріалами польових досліджень на Рахівщині 2017 р.). *Етніка Карпат : наук. щорічник* : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд.: В. В. Коцан, П. Ю. Леньо. Ужгород, 2018. Вип. 3. С. 79–93.

16. Красиков М. М. Побутова магія сьогодні (за матеріалами польових досліджень на Рахівщині 2016 р.). *Традиційна культура в умовах глобалізації: сучасний дискурс щодо збереження та популяризації нематеріальної культурної спадщини* : матеріали наук.-практ. конф. 23–24 червня 2017 р. Харків, 2017. С. 141–147.

17. Красиков М. М. Презумпція добра у традиційній народній культурі українців (за матеріалами польових досліджень 2017 р.). *Матеріали I Міжнародної наукової електронної конференції «Культура в процесі духовно-морального розвитку глобального суспільства»*. Харків, 21 лютого 2018 року. Харків, 2018. С. 49–59. URL : <http://dspace.khntusg.com.ua/handle/123456789/1899>.

18. Красиков М. М. Принцип ініціальності у звичаєвості сучасних закарпатців (за матеріалами експедиції 2017 р. на Рахівщину). *Традиційна культура в умовах глобалізації: збереження автентичності та розвиток креативних індустрій* : матеріали наук.-практ. конф. 22–23 червня 2018 р. Харків, 2018. С. 214–223.

19. Красиков М. М. Рослини в повір'ях сучасних закарпатців (за експедиційними матеріалами). *Традиційна культура в умовах глобалізації і синергія традиції та інновації* : матеріали наук.-практ. конф. 21–22 черв. 2019 року. Харків, 2019. С. 134–140.

20. Красиков М. Соціокультурні нормативи поведінки мешканців смт Великий Бичків Рахівського району Закарпатської області України. *Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність. Tăsnad, 26–28 octombrie 2017. Relații romano-ukrainene, Istorie și contemporaneitate*. Satu Mare București, 2018. S. 395–404.

21. Красиков М. М. Сучасні магичні практики закарпатців. *Етніка Карпат : наук. щорічник* : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд.: В. В. Коцан, П. Ю. Леньо. Ужгород, 2017. Вип. 2. С. 38–44.

22. Креслав В. Хованець (домовик) в народних віруваннях Карпат і Підгір'я. URL : <https://uamodna.com/articles/hovanecj-domovyk-v-narodnyh-viruvanniah-karpat-i-pidgirya/>.

23. Малюк А. Демонологічна палітра села Лазещина : [Інтерв'ю з В. І. Климпуш та І. О. Климпуш, проведене М. М. Красиковим, А.-В. С. Малюк, П. В. Ходаничем]. *Етніка Карпат : наук. щорічник* : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд.: В. В. Коцан, П. Ю. Леньо. Ужгород, 2018. Вип. 3. С. 240–246.

24. Милорадович В. П. Заметки о малорусской демонологии. *Українці: народні вірування, повір'я, демонологія* / упоряд., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк ; вступ. ст. А. П. Пономарьова. Київ, 1991. С. 407–429.

25. Муравський шлях – 97 : матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції (по селах Богодухівського, Валківського, Краснокутського та Нововодолазького р-нів [Харківської обл.] / [авт.]-упоряд. : М. М. Красиков, В. М. Осадча, М. О. Семенова, Н. П. Олійник. Харків : ХДІК, 1998. 360 с.

26. Остап Костюк: «Традиція самодостатня». URL : <http://gk-press.if.ua/x3714/>.

27. Рейтій Г. Упир у народних віруваннях долинян Закарпаття. *Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту* / упоряд. В. В. Коцан, М. І. Мегела. Ужгород, 2019. Вип. 6. С. 381–389.

28. Скуратівський В. Русалії. Київ : Довіра, 1996. 734 с.

29. Староста С. Демонологія та магічні практики с. Ділове : [Інтерв'ю з О. В. Фірішак, 1929 р. н., проведене С. Старостою та М.-Н. Гоян]. *Етніка Карпат : наук. щорічник* : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд.: В. В. Коцан, П. Ю. Леньо. Ужгород, 2017. Вип. 2. С. 85–94.
30. Три золоті слова : [Казки В. Короловича] / зап. текстів та впорядкування П. В. Лінтура ; загальна ред. і підготовка текстів Г. Г. Ігнатовича. Ужгород : Карпати, 1968. 240 с.
31. Улітіна А. Демонологічні уявлення с. Луг : [Інтерв'ю з А. Немчук, 1950 р. н., проведене А. Улітіною та Е. Драгускою]. *Етніка Карпат : наук. щорічник* : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд.: В. В. Коцан, П. Ю. Леньо. Ужгород, 2017. Вип. 2. С. 70–73.
32. Федоранич Ю. Народні вірування з околиць селища Ясіня : [Інтерв'ю з М. М. Воробчук, 1933 р. н., проведене А.-В. С. Малюк, П. В. Ходаничем, Ю. В. Федораничем]. *Етніка Карпат : наук. щорічник* : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд.: В. В. Коцан, П. Ю. Леньо. Ужгород, 2018. Вип. 3. С. 247–249.
33. Хованець М. Лікувальна магія з с. Розтоки : [Інтерв'ю з М. І. Кокіш, 1964 р. н., проведене М. Хованець]. *Етніка Карпат : наук. щорічник* : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд.: В. В. Коцан, П. Ю. Леньо. Ужгород, 2018. Вип. 3. С. 236–239.
34. Ходанич П. Традиційні обрядо-магічні практики з села Лазецина : [Інтерв'ю з О. В. Вершак, 1942 р. н., проведене М. М. Красиковим, А.-В. С. Малюк, П. В. Ходаничем]. *Етніка Карпат : наук. щорічник* : ст. та матеріали етнографічних експедицій / упоряд.: В. В. Коцан, П. Ю. Леньо. Ужгород, 2018. Вип. 3. С. 250–256.
35. Чорі Ю. Від роду до роду. Звичаєво-обрядові традиції Закарпаття. Ужгород : Видавництво В. Падяка, 2001. 172 с.

References

1. НАПАК, Oksana. 'The Lowest' Mythology of Khmelev Inhabitants: [Interview with M. Vatrema and Anna Fedorivna, conducted by I. Kostak and O. Napak]. In: KOTSAN, Vasyl, Pavlo LENIO, compilers. *The Carpathians Ethnics: Scientific Annual: Articles and Materials of Ethnographic Expeditions*. Uzhhorod, 2017, 2, 78–81 [in Ukrainian].
2. HNATIUK, Volodymyr. *Essay of Ukrainian Mythology*. (Text prepared and prefaced by Roman KYRCHIV). Lviv: NASU Institute of Ethnology, 2000, 264 pp. [in Ukrainian].
3. HOYAN, M.-N. Folk Demonology of the Village of Vodytsia: [Interview with Vasylyna, born in 1946, conducted by S. Starosta and M.-N. Hoyan]. In: KOTSAN, Vasyl, Pavlo LENIO, compilers. *The Carpathians Ethnics: Scientific Annual: Articles and Materials of Ethnographic Expeditions*. Uzhhorod, 2017, 2, 95–97 [in Ukrainian].
4. DRAHUSKA, E. Beliefs of the village of Verkhnie Vodiane: [Interview with M. D. Pukman, born in 1935, conducted by A. Ulitina and E. Drahuska]. In: KOTSAN, Vasyl, Pavlo LENIO, compilers. *The Carpathians Ethnics: Scientific Annual: Articles and Materials of Ethnographic Expeditions*. Uzhhorod, 2017, 2, 82–84 [in Ukrainian].
5. (OHIYENKO) Ilarion, metropolitan. *Pre-Christian Beliefs of Ukrainian People: Historical-Religious Monograph*. Kyiv: Oberehy, 1991, 424 pp. [in Ukrainian].
6. LINTUR, Petro, Ivan CHENDEI, recorders, compilers, eds. *The Fairy Tales of Green Mountains: [Stories of Mykhailo Halytsia]*. Uzhhorod: Karpaty, 1965, 232 pp. [in Ukrainian].
7. KAINDL, Raimund Friedrich. *Hutsuls: Their Life, Customs and Folk Legends*. Chernivtsi: Molodyi bukovynets, 2000, 208 pp. [in Ukrainian].
8. KLIUCHAK, Volodymyr. *Has a Hen Laid a Znosok (Useless Egg)?* Available from: <https://protruskavets.org.ua/kurka-znesla-znosok/> [in Ukrainian].
9. KOROL, Vasyl. Werewolf in Demonological Beliefs of the Transcarpathian Hutsuls. In: KOTSAN, Vasyl, Mariyana MEHELA, compilers. *Scientific Collection of Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life*. Uzhhorod, 2019, 6, 353–357 [in Ukrainian].
10. KOROL, Vasyl. Domestic Ghosts in Folk Demonology of the Rakhiv District Hutsuls (After the Field Materials). *Traditional Culture in the Conditions of Hlobalization: Preservation of Authenticity and Development of Creative Industries: Materials of Theoretical and Practical Conference, June 22–23, 2018*. Kharkiv, 2018, pp. 196–205 [in Ukrainian].
11. KOROL, Vasyl. People with Demonic Features and Capacities, 'Professionals' in Traditional Beliefs of the Transcarpathian Hutsuls (After the Field Materials). *Open-Air Museum in Sociocultural Scope: Materials of International Theoretical Conference, Dedicated to the 50th Anniversary of the*

National Museum of Folk Architecture and Life of Ukraine Foundation. Kyiv, 2019, pp. 199–206 [in Ukrainian].

12. KOROL, Vasyl. *Folk Demonology of the Transcarpathian Hutsuls: Extended Abstract of Candidate's Thesis*. Lviv, 2019, 20 pp. [in Ukrainian].

13. KOSTAK, I. Folk Magic of the Village of Luh: [Interview with M. M. Kuryliak, born in 1945, and O. V. Bernar, born in 1943, conducted by I. Kostak and M. Krasykov]. In: KOTSAN, Vasyl, Pavlo LENIO, compilers. *The Carpathians Ethnics: Scientific Annual: Articles and Materials of Ethnographic Expeditions*. Uzhhorod, 2017, 2, 73–77 [in Ukrainian].

14. KRASYKOV, Mykhailo. The Magic of Usualness (After the Materials of Expeditionary Studies). *Kharkov Historical-Archaeological Collection*. Kharkov, 2018, 23, 72–83. Available from: http://knigoizdat.org.ua/HIAS/hias_23.pdf [in Ukrainian].

15. KRASYKOV, Mykhailo. The Magic of Holiday in Traditional Folk Culture of the Transcarpathians (After the Materials of Field Studies in Rakhiv District in 2017). In: KOTSAN, Vasyl, Pavlo LENIO, compilers. *The Carpathians Ethnics: Scientific Annual: Articles and Materials of Ethnographic Expeditions*. Uzhhorod, 2018, 3, 79–93 [in Ukrainian].

16. KRASYKOV, Mykhailo. Everyday Magic Today (After the Materials of Field Studies in Rakhiv District in 2016). *Traditional Culture in the Conditions of Globalization: Modern Discourse concerning the Preservation and Popularization of Immaterial Cultural Heritage: Materials of Theoretical and Practical Conference, June 23–24, 2017*. Kharkiv, 2017, pp. 141–147 [in Ukrainian].

17. KRASYKOV, Mykhailo. Presumption of Good in Traditional Folk Culture of Ukrainians (After the Materials of Field Studies of 2017). *Materials of the First International Theoretical Conference 'Culture in the Process of Spiritual-Moral Development of the Global Society'*. Kharkiv, February 21, 2018. Kharkiv, 2018, pp. 49–59. Available from: <http://dspace.khntusg.com.ua/handle/123456789/1899> [in Ukrainian].

18. KRASYKOV, Mykhailo. The Principle of Superiority in the Customs of Present-Day Transcarpathians (After the Expeditionary Materials of 2017 to Rakhiv District). *Traditional Culture in the Conditions of Globalization: Preservation of Authenticity and Development of Creative Industries: Materials of Theoretical and Practical Conference, June 22–23, 2018*. Kharkiv, 2018, pp. 214–223 [in Ukrainian].

19. KRASYKOV, Mykhailo. Plants in the Beliefs of Current Transcarpathians (After the Expeditionary Materials). *Traditional Culture in the Conditions of Globalization and Synergy of Tradition and Innovation: Materials of Theoretical and Practical Conference, June 21–22, 2019*. Kharkiv, 2019, pp. 134–140 [in Ukrainian].

20. KRASYKOV, Mykhailo. Sociocultural Norms of Behaviour of the Inhabitants of the Urban-Type Settlement of Velykyi Bychkiv of Rakhiv District of Transcarpathian Region of Ukraine. *Romanian-Ukrainian Relations. History and Contemporaneity. Tăsnad, 26–28 octombrie 2017. Relații romano-ukrainene, Istorie și contemporaneitate*. Satu Mare București, 2018, pp. 395–404 [in Ukrainian].

21. KRASYKOV, Mykhailo. The Present-Day Magic Practices of Transcarpathians. In: KOTSAN, Vasyl, Pavlo LENIO, compilers. *The Carpathians Ethnics: Scientific Annual: Articles and Materials of Ethnographic Expeditions*. Uzhhorod, 2017, 2, 38–44 [in Ukrainian].

22. KRESLAV, Vitaliy. *Khovanets (House Spirit) in Folk Beliefs of the Carpathians and Ciscarpathia*. Available from: <https://uamodna.com/articles/hovanecj-domovyk-v-narodnyh-viruvannyah-karpat-i-pidgiryia/> [in Ukrainian].

23. MALIUK, A. Demonological Palette of the Village of Lazeshchyna: [Interview with V. I. Klympush and I. O. Klympush, conducted by M. M. Krasykov, A.-V. S. Maliuk, P. V. Khodanych]. In: KOTSAN, Vasyl, Pavlo LENIO, compilers. *The Carpathians Ethnics: Scientific Annual: Articles and Materials of Ethnographic Expeditions*. Uzhhorod, 2018, 3, 240–246 [in Ukrainian].

24. MILORADOVICH, Vasiliy. Notes on Ukrainian Demonology. In: PONOMARIOV, Anatoliy, Tamara KOSMINA, Olena BORIAK, compilers. *Ukrainians: Folk Beliefs, Superstitions, Demonology*. Prefaced by Anatoliy PONOMARIOV. Kyiv, 1991, pp. 407–429 [in Ukrainian].

25. KRASYKOV, Mykhailo, Vira OSADCHA, Myroslava SEMENOVA, Nataliya OLIYNYK, authors-compilers. *Muravsky Trail – 97: Materials of Complex Folklore-Ethnographic Expedition (Over the Villages of Bohodukhiv, Valky, Krasnokutsk and Nova Vodolaha Districts) [Kharkiv Region]*. Kharkiv: KhDIA, 1998, 360 pp. [in Ukrainian].

26. ANON. *Ostap Kostiuk: 'Tradition is Self-Sufficient'*. Available from: <http://gk-press.if.ua/x3714/> [in Ukrainian].

27. REITIIY, H. Vampire in Folk Beliefs of Transcarpathian Dolyniany. In: KOTSAN, Vasyl, Mariyana MEHELA, compilers. *Scientific Collection of Transcarpathian Museum of Folk Architecture and Life*. Uzhhorod, 2019, 6, 381–389 [in Ukrainian].

28. SKURATIVSKYI, Vasyl. *Mermaid Days*. Kyiv: Dovira, 1996, 734 pp. [in Ukrainian].
29. STAROSTA, S. Demonology and Magic Practices of the Village of Dilove: [Interview with O. V. Firishchak, born in 1929, conducted by S. Starosta and M.-N. Hoyan]. In: KOTSAN, Vasyl, Pavlo LENIO, compilers. *The Carpathians Ethnics: Scientific Annual: Articles and Materials of Ethnographic Expeditions*. Uzhhorod, 2017, 2, 85–94 [in Ukrainian].
30. LINTUR, Petro, texts recorder and compiler, IHNATOVYCH, Hnat, ed. *Three Golden Words: [Fairy Tales of V. Korolovych]*. Uzhhorod: Karpaty, 1968, 240 pp. [in Ukrainian].
31. ULITINA, A. Demonological Concepts of the Village of Luh: [Interview with A. Nemchuk, born in 1950, conducted by A. Ulitina and E. Drahuska]. In: KOTSAN, Vasyl, Pavlo LENIO, compilers. *The Carpathians Ethnics: Scientific Annual: Articles and Materials of Ethnographic Expeditions*. Uzhhorod, 2017, 2, 70–73 [in Ukrainian].
32. FEDORANYCH, Yu. Folk Beliefs from the Precincts of the Village of Yasin: [Interview with M. M. Vorobchuk, born in 1933, conducted by A.-V. S. Maliuk, P. V. Khodanych, Yu. V. Fedoranych]. In: KOTSAN, Vasyl, Pavlo LENIO, compilers. *The Carpathians Ethnics: Scientific Annual: Articles and Materials of Ethnographic Expeditions*. Uzhhorod, 2018, 3, 247–249 [in Ukrainian].
33. KHOVANETS, M. Healing Magic from the Village of Roztoky: [Interview with M. I. Kokish, born in 1964, conducted by M. Khovanets]. In: KOTSAN, Vasyl, Pavlo LENIO, compilers. *The Carpathians Ethnics: Scientific Annual: Articles and Materials of Ethnographic Expeditions*. Uzhhorod, 2018, 3, 236–239 [in Ukrainian].
34. KHODANYCH, P. Traditional Ritual-Magic Practices from the Village of Lazeshchyna: [Interview with O. V. Vershak, born in 1942, conducted by M. M. Krasnykov, A.-V. S. Maliuk, P. V. Khodanych]. In: KOTSAN, Vasyl, Pavlo LENIO, compilers. *The Carpathians Ethnics: Scientific Annual: Articles and Materials of Ethnographic Expeditions*. Uzhhorod, 2018, 3, 250–256 [in Ukrainian].
35. CHORI, Yuriy. *From Generation to Generation. Customary-Ritual Traditions of Transcarpathia*. Uzhhorod: Vydavnytstvo V. Padiaka, 2001, 172 pp. [in Ukrainian].

SUMMARY

Folk demonology of Ukrainians belongs to the priority subjects of the present-day researchers of folk culture. It has been studied assiduously also by the ethnographers and folklorists of the 19th – 20th centuries. Transcarpathians' demonology is not an exclusion here. It is studied systematically by the scientists of today at the expeditions. The proposed article is written after the materials, recorded by the author during the folklore-ethnographic expedition of 2017 in the villages of Rakhiv district of Transcarpathian region.

It's dedicated to the image of devil in the perception of the rural population of the region. The range of devil local names is proposed. Typical superstitions are analyzed. Comparing the present-day records with the texts, obtained a hundred and more years ago not only in Transcarpathian region but in the whole Carpathian one, the author concludes that tradition of this character perception is permanent and sustainable and alive. The narrations that devil can be 'heated' while sitting on the masonry stove with an egg from the black hen under the left armpit for nine days and following certain conditions are still very popular. The records about the people who 'have got a devil' and their contact with devilry are submitted.

The narratives, where the respondents tell about their personal meeting with a devil and describe (often rather at length) its appearance and behavior, still happen. There are quite a few traditional stories about the address to demon ('did'ko' who is called sometimes as a *devil*) in the case of some object disappearance in the house. A considerable number of texts about the people's attempts to get rid of devil, including its sale at the market or granting as a 'friendly gift' to some acquaintances which is marked by the phrase 'bery zo vsim' (take it with everything) is analyzed. Attention is paid to the narratives where the 'hromovytsia' is described. It is a tree hit by a lightning ('thunder' according to folk terminology), which can't be used not only for house building but for its heating as well. However, as it turns out, just with the help of this tree splinters one can get rid of a devil in the own house on Easter day. The local, regional, all-Ukrainian or all-Slavic nature of one or another legend recorded by the author is mentioned constantly in the work.

Keywords: Ukrainian folk demonology, Transcarpathia, Hutsuls, devil, current records.